

C/ de la Mar, del Marqués de Campo y de Sandunga (Dénia)

Sílvia Ruiz Server y Josep Marqués Costa

Publicación digital:

Intervenciones arqueológicas en la provincia de Alicante. 2011

Editores:

A. Guardiola Martínez y F.E. Tintero Fernández
Sección de Arqueología del Ilustre Colegio Oficial de Doctores
y Licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias de Alicante

Año de la edición: 2012

ISBN: 978-84-695-6559-9

Enlace web:

http://www.marqalicante.com/contenido/int_arqueologicas/doc_181.pdf

Denominación de la intervención:	C/ de la Mar, del Marqués de Campo y de Sandunga
Municipio:	Dénia
Comarca:	La Marina Alta
Director/codirectores:	Sílvia Ruiz Server
Equipo técnico:	Josep Marqués Costa
Autor/autores del resumen:	Sílvia Ruiz Server i Josep Marqués Costa
Promotor:	Vodafone, S.A.
Nº de expediente:	2011/0010-A (SS.TT. A-2010-487)
Fecha de actuación:	03-10-2011 a 08-11-2011
Coordenadas de localización:	X 249.058 – Y 4.303.186
Periodo cultural:	Islàmic, baixmedieval
Material depositado en:	Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia
Tipo de intervenció:	Seguiment arqueològic

Resumen: *Presentem els resultats de l'excavació mecànica d'una rasa realitzada als cèntrics carrers de Dénia: de la Mar, Sandunga i Marqués de Campo amb motiu de la instal·lació d'una xarxa de cablejat de fibra òptica. Els treballs han documentat part de l'entramat defensiu de la muralla medieval islàmica de Daniya.*

Palabras claves: *Seguiment arqueològic, muralla, islàmic, Daniya.*

Abstract: *We present the results of the mechanical excavation of a trench made in the central streets of Denia: de la Mar, Sandunga and Marques de Campo on the occasion of the installation of a network of fiber optic cabling. The work has documented the defensive truss of medieval Islamic Daniya wall.*

Keywords: *Archaeological monitoring, wall, Islamic, Daniya.*

Desarrollo de la intervención:

Els treballs de seguiment arqueològic de l'excavació mecànica de una rasa que es van realitzar als cèntrics carrers de Dénia: c/ de la Mar, c/ Sandunga i c/ Marqués de Campo, treballs emmarcats dins del procés d'instal·lació d'una xarxa de cablejat de fibra òptica per part de l'empresa Vodafone, han estat la clau per a descobrir i documentar arqueològicament una sèrie de dades estructurals i geològiques, de gran valor històric. L'excavació mecànica de la rasa es va iniciar el dia 3 d'octubre de 2011 i es va perllongar fins al dia 8 de novembre de 2011.

La rasa, excavada intermitentment, presenta una llargària total d'uns 500 m. Aquesta es va excavar al costat de la vorera est del carrer de la Mar. El primer tram d'excavació anava des del cantó del carrer Diana fins els cantó del carrer Carlos Sentí amb una llargària total de 112 m, una amplària de 0,4 m i una fondària d'uns 0,9 a 1,1 m. El segon tram excavat de la rasa continuava pel carrer de la Mar i s'iniciava a la intersecció amb el carrer Càndida Carbonell fins la intersecció amb el carrer Sandunga creuant la intersecció amb el carrer Temple de Sant Telm. Aquest segon tram tenia una llargària de 167 m, una amplària de 0,4 m i una fondària de 0,5 fins a 1 m. El darrer tram d'excavació era el que travessava el carrer Sandunga des de la seva intersecció amb el carrer de la Mar fins al carrer del Marqués de Campo. Aquest tram tenia una llargària de 220 m, una amplària de 0,4 m i una fondària entre els 0,5 fins a 0,7 m.

Context arqueològic pròxim

Aquests treballs d'excavació amb maquinaria pesada s'han realitzat, en gran part, sobre l'antic solar que ocupava la l'antiga medina de *Daniya* (Dénia). Gràcies a la bibliografia especialitzada, podem saber que la medina presenta una superfície de 24 Ha. El centre urbà de la medina es trobaria en un radi de cent metres al voltant del *hamam*, que inclouria els edificis de l'església de l'Assumpció, l'Hospital Municipal i el convent de la Nostra Señora del Loreto.

Al carrer Marqués de Campo, al costat de la cerveseria Bavaria, a més de les restes dels fonaments d'un *funduq*, s'ha localitzat també un carrer islàmic que transcorria paral·lel al carrer Marqués de Campo i que tenia 7 m d'amplària, una de les més àmplies de *Daniya* datades fins al moment. L'altre costat de la parcel·la estaria tancat per una línia paral·lela a l'actual carrer Carlos Sentí. Les excavacions també han tret a la llum diversos habitatges.

Aquestes restes estarien molt prop de l'antiga i primitiva muralla de *Daniya* (la que correspon al període anterior de la taifa, en el segle XI). Aquest *funduq* va ser un dels primers emplaçaments en la posterior expansió de la medina islàmica –segle XII– que va suposar una ampliació en 4 Ha de la vella medina i una nova muralla més al sud de la ciutat. I molt a prop també de la línia marítima i portuària de *Daniya*, que estava marcada per una altra muralla que discorria paral·lela a l'actual carrer del Temple de Sant Telm.

En aquest lloc tan pròxim al port es trobava la zona comercial de la ciutat. De fet, molt a prop es troba el *funduq* de majors dimensions i el millor conservat, en el subsòl del col·legi dels germans Maristes. També, a tocar d'allí van aparèixer els banys de la plaça de Sant Antoni.

La façana marítima de la ciutat de *Daniya* en els segles XI i XII, d'est a oest, quedaria de la següent manera: primer el moll portuari al costat d'una línia de platja; després, la muralla protectora de Sant Telm; a continuació *funduqs*, banys i magatzems per als visitants. I, ja finalment, començarien els habitatges com les que s'han trobat al carrer Marqués de Campo.

Aquests habitatges no eren molt grans –entre 100 i 150 m– i es dividien en tres àrees: primer, el corredor, la latrina i l'habitació; en segon lloc, el pati quadrat amb el pou; i en tercer lloc, el saló. Més habitatges d'aquestes característiques s'estendrien al llarg d'aquella nova medina que en el segle XII marca el zenit de la *Daniya* islàmica fins a la conquesta cristiana en 1244.

Restes d'una estructura d'obra islàmica

Durant el primer tram d'excavació es va detectar una rudimentària estructura arquitectònica que caldria situar cronològicament en el període medieval islàmic. Aquesta construcció va aparèixer al carrer de la Mar, a la distància de 106,6 m de l'inici del primer tram de la rasa.

L'estructura esta composta de dos petits murs de que creuen la rasa perpendicularment acotant un espai quadrangular i que s'assenten directament sobre la roca mare que actua com a paviment de la construcció. Aquests sòcols de murs

estan construïts en sec, travats sense conglomerats. Al mur est, destaca un important carreu de pedra tosca que, pot ser, pugua ser un cas de reutilització d'una edificació antiga. Aquest carreu presenta una amplada de 0,4 m. L'excavació amb maquinaria de la rasa va esquinçar i malmetre el carreu deixant-li les empremtes de les ungles de la màquina. La resta de pedres de la estructuració són pedres calcàries i tosques de mitjana mida sense desbastar.

La precarietat de l'estructura conservada i la escassa fermesa de l'immoble ens indica que es tracta d'una obra poc elaborada. Amb aquest indicis constructius ens inclinem per pensar que es pot tractar d'una edificació no destinada al habitatge de les persones sinó, més bé, pensem que pot ser un edifici dedicat a activitats productives i que simplement cerca un espai: un corral, una fita, un obrador, etc.

A l'interior dels dos paraments s'ha documentat un fragment ceràmic pertanyent a un gerrotet o gerreta amb decoració mixta de corda i seca i òxid de manganès, datat entre els segles XII i la primera meitat del segle XIII.

Restes de la muralla oriental de la medina de Daniya (segle XI)

El segment de llenç de muralla descobert en aquesta intervenció és d'obra de tàpia. El mur compta amb 0,70 m d'amplària i una altura excavada de 0,90 m. La tapiada presenta, en la fàbrica, dos fileres de grans blocs de pedra calcària, fortament units amb morter de calç. A l'interior del llenç es conserva, en bon estat, el lluït interior, de textura fina, així com un element afegit, a manera de sòcol, de secció triangular o matamar, per a escórrer les aigües del parament del mur cap al sòl del probable carrer que discorria entre els blocs urbans i la muralla.

Les dades que proporciona aquest descobriment són valuoses, tant per la seua situació precisa com pel contrast amb les dades existents sobre la torre redona de l'angle sud-est de la medina, publicada per Josep A. Gisbert l'any 1990 en un monogràfic de les intervencions urbanes, baix als auspicis de la Generalitat Valenciana. Esta torre, emplaçada en el carrer de Calderón – plaça de Jorge Juan, va ser, després, objecte d'altres processos de documentació complementaris, a càrrec de Maria Assumpció Sentí.

L'emplaçament del segment de la muralla de la ciutat islàmica permet la seua relació amb les traces i fites de diverses parcel·les urbanes adjacents, que pareixen fossilitzades des de l'edat mitjana; des del temps d'Al-andalus.

No obstant això, aquest descobriment evidencia que una muralla àrab discorria en línia amb la façana de l'església de la parròquia de Sant Antoni, edificada a finals del segle XVI, just quan es va fundar el cenobi franciscà. Així, la fatxada del temple pareix tindre com a fonament la muralla del segle XI.

A més, existeix un altra línia de muralla, de traça quasi paral·lela i en línia amb el carrer Temple de Sant Telm, tal com ho constata la cartografia històrica dels segles XVIII i XIX, que comptava amb un reforç de torres amb planta de mig cercle, de probable factura almohade (segle XII). En aquest seguiment arqueològic també hem pogut localitzar i situar un fragment d'aquest llenç de muralla.

Ara, per tant, és possible entendre amb solidesa i exactitud el traçat de la muralla primigènia de la medina hispanomusulmana, paral·lela o lleugerament convergent amb la línia del carrer prolongació Temple de Sant Telm.

Segons les explicacions de J.A. Gisbert publicades a la premsa, estes muralles, que tancaven la medina per l'orient, són just a les que es refereix i destaca el geògraf al Sarif al-Idrisi, en la seua obra *Nuzhat al-Mustaq o Kitab Rujir*, escrita sobre l'any 1154. Segons la recent traducció de Juan Piqueras i Ghaleb Fansa, el text que es refereix a la medina *Daniya* és el següent: "És proveïda d'una forta defensa i la seva muralla de llevant, construïda amb enginy i prudència, penetra dins del mar".

Restes de la muralla oriental almohade de la medina de Daniya (segle XII)

Com ja és sabut, el traçat de la muralla medieval de la medina de *Daniya* és conegut gràcies al desenvolupament de la cartografia històrica que constitueix una font bàsica i fonamental. A més, aquesta muralla va ser parcialment reutilitzada pel raval cristià, la qual cosa va suposar la conservació d'una bona part del seu traçat fins el segle XIX.

Aquest tram de muralla també és d'obra de tapia, segurament la tècnica més característica i significativa de la construcció andalusí. Bàsicament consisteix a formar calaixos prismàtics d'encofrat amb diverses taules disposades en horitzontal i unides per travesses verticals de fusta. En sentit horitzontal i perpendicularment a les taules es disposaven tauletes, anomenades agulles, que podien o no travessar el calaix de banda a banda i servien per donar-li rigidesa a l'encofrat i subjectar-lo a l'obra; també s'utilitzen cordes d'espart per donar rigidesa i evitar que el calaix s'obri en abocar el material. És aquí, a la subjecció dels calaixos i disposició de les agulles, on trobem un major nombre de solucions i variants constructives adoptades localment, i, ara per ara, són impossibles d'adscriure geogràfica o cronològicament. Normalment en les muralles presenten un gruix mitjà de 1,20 a 1,40 m. Aquest és el cas de la descoberta en aquesta ocasió.

El tram de muralla descobert compta amb 1,2 m d'amplada i una alçada excavada de 0,8 m. La tapiada presenta, en la fàbrica, dos fileres de grans blocs de pedra calcària, units amb morter de calç. A l'interior del llenç es conserva el lluït interior i poden observar-se dues de les filades de la tàpia. El parament exterior de la muralla es troba en molt mal estat de conservació degut a l'alt grau d'humitat que presenta la zona. Aquest elevat grau d'humitat s'explica pel mal estat de conservació del clavegueram i la proximitat de la línia litoral marítima. Cal dir que el nivell freàtic era molt elevat, fet que ha complicat l'excavació i documentació del segment de muralla.

El llenç de muralla exhumat que s'ha pogut documentar és un tram que formava part del llenç oriental del sistema defensiu de la ciutat i transcorria paral·lela a l'actual carrer Temple de Sant Telm. Aquest tram de muralla enllaçaria amb la torre descoberta a la plaça Jorge Juan el 1987. Aquesta torre de planta circular, tenia els paraments de carreus de pedra tosca i calcària amb un consistent reblit interior de morter de calç i blocs calcaris. Aquesta era un torre angular de la que partia el llenç oriental i el meridional de la muralla.

Encara, avui en dia, aquesta línia de muralla és pot observar perfectament si mirem amb deteniment el parcel·lari urbà de la ciutat de Dénia, ja que aquest és resultat directe de la història medieval de la ciutat. Tant la disposició dels solar com la seva orientació són, sens dubte, conseqüència directa del seu traçat urbà medieval. És especialment significatiu, en aquest sentit, la pervivència d'un traçat medieval que es pot observar a simple vista en el parcel·lari que transcorre entre el carrer Temple de Sant Telm i el carrer Sandunga. Tanmateix, aquest fet, es pot observar als plànols de situació que s'inclouen en aquesta memòria científica.

A més a més, aquesta muralla conserva la seva barbacana, que com sabem, és una obra de fortificació exterior situada davant punts estratègics (muralls, portes, ponts, places, valls, etc.). Es tracta d'un mur d'argamassa de dimensions mitjanes construït amb morter, terra i pedres calcàries i tosques. Té una amplada entre 0,38 i 0,4 m i una alçada mínima excavada de 0,25 m. La barbacana creua obliquament la rasa i, per això, la seva llargària ve condicionada per aquesta excavació que és de 0,4 m d'ample.

Carrer Sandunga i el darrer tram del carrer de Marqués de Campo

El tram afectat per l'excavació de la rasa per al cablejat telefònic als carrer de Sandunga (entre el carrer de la Mar i el carrer Marqués de Campo) i el tram final del carrer Marqués de Campo no ha tret a la llum cap resta arqueològica documentable. Aquest espai de la ciutat quedaria fora mur de la ciutat medieval islàmica i molt pròxima a la línia litoral. Sabem que en aquesta zona s'han descobert restes d'època romana però a una profunditat molt superior a la que nosaltres en aquest cas hem arribat. Pel que fa als materials arqueològics apareguts, podem destacar un fragment indeterminat de pisa blava amb decoració de capolls. Aquest fragment cal situar-lo als centres terrissaires de Manises-Paterna al segle XVII.

Conclusions

La supervisió arqueològica realitzada al carrer de la Mar, dins de l'Àrea d'Especial Protecció Arqueològica, ens ha permès estudiar i documentar un part de la ciutat de Dénia que havia estat poc estudiada i que és clau per a conèixer l'entramat defensiu de la muralla medieval islàmica de *Daniya* i per a conèixer altres tipus d'assentaments que es produïren en època medieval en aquesta part de la actual ciutat de Dénia.

Encara que la rasa excavada en qüestió era de dimensions reduïdes i la seva profunditat era més bé escassa, hem pogut determinar algunes dades importants sobre l'arqueologia medieval de Dénia que ens ajuden a definir i a conèixer millor l'urbanisme medieval de la ciutat.

Recordem que aquestes restes principals han estat:

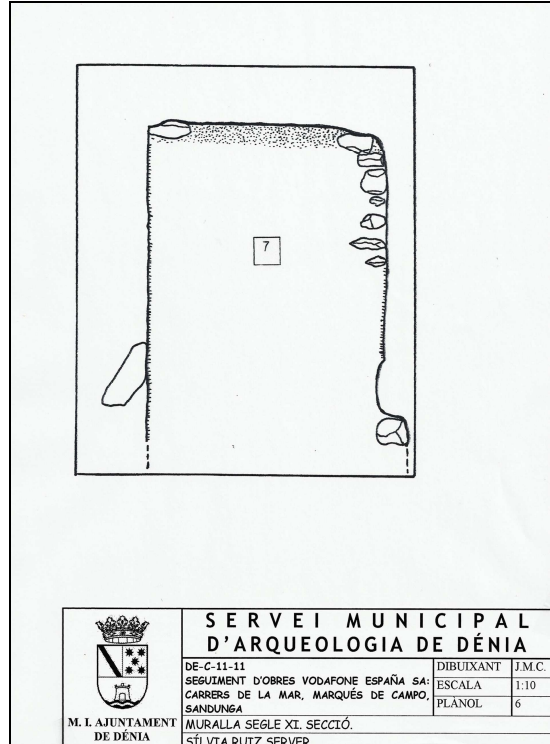
- Les restes d'una estructura d'obra medieval.
- Les restes de la muralla oriental de la medina de Daniya (segle XI).
- Les restes de la muralla oriental almohade de la medina (segle XII).

L'excavació mecànica de la rasa s'ha executat correctament, documentant-se i estudiant-se les restes que ens ha aportat i dipositant-se al Museu Arqueològic de Dénia els materials arqueològics apareguts. Per tot això, des del punt de vista arqueològic, no hi hagut cap d'impediment per a que es porten a cap les obres per a les conduccions de telecomunicacions. Les restes d'estructures arqueològiques s'han cobert amb geotèxtil protegint-les de les obres i cobertes amb sorra i terra.

Amb tot i amb això, cal advertir que al tractar-se d'una intervenció parcial sobre terrenys protegits arqueològicament, les conclusions queden obertes a nous estudis arqueològics o documentals de la zona. Futurs estudis aportaran més llum al respecte.

Detall de la muralla oriental de la medina de *Daniya* (segle XI).

Secció de la muralla oriental de *Daniya*.

Detall de la muralla oriental almohade de la medina de *Daniya* (segle XII).